

הרמב"ם פוסק שאינו טעון כיבוס. יש אומרים, שהרמב"ם הסיק מהסוגיה אחרת, שהספק מוכרע שפסול שחל בשעת ההגעה לבגד פוטר מכיבוס (ריק"ו בתירוץ הראשון), או שהספק נשאר בעינו, ומספק אין לחייב בכיבוס (זבחי צדק), ויש אומרים, שבמקרה זה הפסול חל לפני חיוב הכיבוס, משום שהדם נטמא בנגיעתו בבגד, ואינו מתחייב בכיבוס אלא כשיבלע בו (מרכבת המשנה ועוד רבים).

שיטת הרמב"ם שדם הקדשים אינו מקבל טומאה, ולא ברור כיצד הדבר מתיישב עם פסקו כאן, שהבגד הטמא מבטל את חובת הכיבוס. יש אומרים, שהרמב"ם מודה שמדרבנן דם הקדשים נטמא (שושנת העמקים), או שדם שנפסל נטמא (אבן האזל). אפשרות נוספת: הדם לא נטמא, והפטור מכיבוס הוא מטעם אחר, שהבגד חייב בשילוח אל מחוץ לעזרה, ואי אפשר לחייבו בכיבוס בתוכה (חמדת דניאל).

מערכה רלט. מי חטאת שנטמאו (צג,א)

טהורה². יש קושי בראיה זו, שכן בנידה מי ההזאה נטמאים רק כשהם נוגעים בה, ואם כן לא ברור, כיצד ניתן ללמוד מטומאה שמתרחשת בסוף ההזאה, שגם טומאה שקודם ההזאה אינה פוסלת את המים? על כך נאמרו בגמ' שלושה פירושים: רבה: לדעתו ההזאה נטמאת קודם נגיעתה בנידה, מפני שהיא עוברת מעליה בטרם נגעה בה³, וכדעת ר' עקיבא (פרה פ"י מ"ה), שמי חטאת העוברים מעל הטמא – נטמאו. אבוי: לדעתו מסברה יש ללמוד מן הטומאה שברגע ההזאה גם על טומאה שחלה לפני כן. רבא: לדעתו יש להזאה שיעור מסוים, וניתן להזותו בשתי פעמים, ובמקרה זה חלק מההזאה נטמא עוד לפני שההזאה מועילה, ולכן ניתן ללמוד גם על טומאה קדומה.

כל האמוראים הללו אומרים שדברי ר"א שנויים במחלוקת, ומסבירים על פי פירושם לשיטתו את דעת

שנפסל, ודינו להישפך לאמה, אכן מקבל טומאה כמים, וכן כתבו תוס' בפסחים (יז, ב ד"ה אבל) לגבי זבח שנפסל⁷. בנדון דידן, חיוב הכיבוס דוחה את הדם ופוסלו מלהיזרק במזבח, וממילא הדם עשוי להטמא, ובכך פוקע חיוב הכיבוס, שכן אם נחייב בכיבוס – ייווצר מצב המפקיע את החיוב (מרכבת המשנה הל' פסוהמ"ק שם; אבן האזל הל' מעה"ק שם, ביתר הרחבה). תירוץ נוסף: הפטור מכיבוס אינו מחמת שהדם נטמא, אלא מחמת החיוב להוציא את הבגד הטמא מן העזרה, ומכיוון שחיוב זה קדם לחלות מצות הכיבוס – לא חלה מצות הכיבוס (חמדת דניאל)⁸.

סיכום

דם חטאת שנפסל, אם נפסל לפני הגיעו לבגד – אינו טעון כיבוס, ואם נפסל לאחר הגיעו לבגד – טעון כיבוס. הגמ' כאן מסופקת במקרה שנפסל בשעת הגעתו לבגד. מהסוגיה ניתן להבין שלפי מסקנתה הדם טעון כיבוס, אולם

נאמר בתורה שיש להקפיד הקפדה יתירה על טהרת אפר הפרה, ככתוב: "ואסף איש טהור את אפר הפרה, והניח מחוץ למחנה במקום טהור והיתה לעדת בני ישראל למשמרת למי נדה חטאת היא", "ולקח אזוב וטבל במים איש טהור... והיזה הטהור על הטמא" (במדבר יט, ט; יח-יט). בפשטות יש ללמוד מכאן, שמי החטאת שנטמאו – פסולים להזאה. ברם, בסוגיה כאן מופיע חידוש גדול של התנא רבי אלעזר¹, האומר ש"מי חטאת שנטמאו – מטהרים".

יש לברר את מקורו והיקפו של חידוש זה, וכיצד הוא מתיישב עם פסוקי התורה ודברי חז"ל במשנה. כמו כן יש לברר, האם הלכה כדעה זו, אם לאו.

מחלוקת התנאים וביאורה

ר' אלעזר מוכיח את דבריו מנידה, שמזים עליה והיא

7. באבן האזל הוכיח כך מתוס', אך יש להעיר, שבתוס' בפסחים זב, ד"ה דם כתבו: "דכל דם הנשפך כמים לארץ ואין צריך לקבלו בכלי, כגון דם חיה, הוקש למים", ומשמע שהדבר תלוי בשאלה האם בשעת השחיטה הדם נשפך ארצה או מתקבל בכלי, וכל שהתקבל בכלי, אפילו נפסל אחר כך – דינו כדם קדשים לעניין זה. ומה שכתבו תוס' בפסחים יז, ב "דם זבח שנפסל", נראה שכוונתם כדברי תוס' הרשב"א שם: "דם זבח שנפסל בשחיטה", קודם הקבלה. יש להוסיף, שדעת תוס' בפסחים שם, שהפסוק "על הארץ תשפכנו כמים" הוא המקור מדאורייתא לדין זה שדם הקדשים אינו מכשיר, ולפיכך יש מקום לדקדק בו, מה מוגדר "נשפך כמים", אבל הרמב"ם, שבשיטתו אנו עוסקים, סובר (בפיה"מ בעדויות שם) שזוהי אסמכתא בלבד להלכה למשה מסיני (ובהל' טומאת אוכלין יז, טז), שם מדבר הרמב"ם על משקי בית מטבחים בכללם, הביא את ההלכה למשה מסיני, הנוגעת בין לדם ובין למים, ואילו בהל' פסוהמ"ק, שם מדובר רק על דם, הביא את האסמכתא, העוסקת בדם בלבד. שיטת הרמב"ם תלויה בפירוש הסוגיה בפסחים יז, ב, האם דברי רב פפא שם נדחו או לא, עיין לעיל מערכה זו והערה 10). ממילא, קשה לתלות בדעתו חילוקים הנובעים מדיוק הפסוק. ועיין שפת אמת בפסחים יז, ב, שנקט בפשטות שדם הקדשים שיצא מן העזרה עדיין דינו כדם הקדשים לעניין זה. ובשו"ת הרי"ד (סי' א ד"ה והנה אני) משמע להדיא יתירה מזו, שלדעה שדם הקדשים אינו מקבל טומאה

– הרי זה אפילו בדם ששפך מצוואר הבהמה לרצפה ולא התקבל בכלי.

8. הדבר מובן אם נתפוס את הדין "תכבס במקום קדוש" לא כתנאי צדדי במצוה, אלא כעיקרה ומהותה, להשאיר את הדם בעזרה (וראה לשון הרמב"ן המובאת במערכה רלה), והדבר אינו אפשרי במקרה זה.

1. כך הגרסה ברוב המקורות (עיין דק"ס), ולא 'אליעזר', וכך מוכח מדברי רבה: "ד"א בשיטת ר' עקיבא רבו אמרה", ומכאן שמדובר על ר"א בן שמוע, תלמיד ר"ע, ולא על ר' אליעזר בן הורקנוס, רבו של ר"ע (ברכת הזבח). הראב"ד (עדויות פ"ז מ"ה) מביא גרסה 'אליעזר', ושולל אותה מכח ראיה אחרת: רבא בסוגיא אומר שר"א סובר שהזאה צריכה שיעור, והרי ר' אליעזר (לעיל פ"א) סובר שאינה צריכה שיעור, וראה מערכה קצ הערה 12.

2. אין ללמוד מטמא מת עצמו, שכן כך צייתה התורה, ואין למדים אפשר משאי אפשר (טורי אבן חגינה כ"ג, ועוד).

3. אפשר שלכן נקט ר"א נידה דווקא, כי הנשים בזמן חז"ל היו רחבות (שבת נז, ב: "דניחא לה שתיראה כבעלת בשר"; בבא מציעא ע"ב: "השוכר את החמור לרכוב עליה איש – לא תרכב עליה אשה"), וכך ההזאה עברה מעליה לפני ההגעה אל פניה הגלויות.

קשיים בשיטת רבי אלעזר

א. כאמור, מפורש בתורה שרק איש טהור ראוי לאיסוף האפר והזאת המים, וגם הנחת האפר צריכה להיות במקום הנקי מטומאה. דינים אלו אינם סותרים באופן ישיר לדברי ר"א, שכן יש לומר, שאף הוא מודה שאפר בלבד שהונח במקום טמא – נפסל, וכן שאיש טמא פסול להוות, ומכל מקום, מי חטאת שהאפר מעורב בהם – אינם נפסלים מחמת הטומאה. אך הדעת נותנת, שההקפדה על איש טהור ומקום טהור נועדה לשמור גם על טהרת המים עצמם. גם ה"משמרת" האמורה בתורה, עניינה שמירה על האפר מטומאה, ומשתמע שיש לשמור גם על המים!⁴

ב. טהרת מי החטאת וכל ענייניה הם נושא מרכזי במסכת פרה, המופיע במשניות בכמה וכמה היבטים: 1. טהרת המקום (פ"י מ"ג), דהיינו, שהמניח כלי ובו אפר חטאת על גבי שרץ וכדומה – האפר נטמא, מעצם היותו במקום טמא, ואפילו הוא מונח בכלי אבן, שאינו מקבל טומאה⁵. 2. טהרת האדם העוסק במי החטאת מוזכרת בהרבה מקומות (פ"ח מ"ב; פ"י מ"ד; פ"א מ"ו; פ"ב מ"ו; חגיגה פ"ב מ"ז, ועוד), ונאמרו בטהרה זו חומרות רבות מאד מדרבנן, כגון, שאפילו הטמא בטומאה קלה, שבדרך כלל מטמא משקה בלבד, מטמא את גוף המזה. 3. טהרת המים עצמם מוזכרת בכמה מקומות (ע"פ פ"ט מ"ו; פ"א מ"א ומ"ו; פ"ב מ"ו), ואף גזרו בה, שלא יעביר אדם אפר פרה ומים מקודשים (דהיינו, שכבר ניתן בהם האפר) בנהר ובספינה (פ"ט מ"ו), משום מעשה שהיה, שנמצא כזית מן המת בקרקעית הספינה (גמ' חגיגה כג, א; יבמות קטז, ב). אף באשר לשמירת המים נאמר, ששמירת אדם טמא איננה שמירה (פ"ז מ"י). 4. טהרת הכלי המכיל את מי החטאת ואפר החטאת (פ"ה מ"א; פ"א מ"א; פ"ב מ"ח). 5. טהרת האזוב (פ"א מ"ו; פ"ב מ"ו).

פשטות הדברים, שכל ענייני הטומאה האמורים פוסלים את המים, וכך נאמר במפורש בכמה מקומות במסכת, כגון: "כל הספק טהור לתרומה – טהור לחטאת, כל התלוי לתרומה – נשפך לחטאת" (פ"א מ"ב). וכן: "המזה באזוב טמא, אם יש בו כביצה [ומטמא את המים] – המים פסולים והזייתו פסולה" (פ"ב מ"ו). ובתוספתא בפרה (פ"י ה"א): "ר' יוחנן בן נורי אומר: מי חטאת שנטמאו – הרי הן כאפר מקלה" (לעניין שאינם אב הטומאה, ומשמע שהדבר פשוט שאינם מטהרין).

אמנם ר' אלעזר הוא תנא, ואפשר שחולק על כל המשניות הללו, אך קשה לומר זאת, בפרט שהוא תנא מאוחר, יחסית, ובמשניות אלו מוזכרים תנאים קדומים יותר, כגון ר' אליעזר ור' יהושע ור' יוחנן בן נורי⁶.

החולקים עליו ("בהא קמיפלגי"). על פי ביאורו של רבה הדבר מתבקש, שכן דעת ר"א נובעת משיטת ר' עקיבא, השנויה במחלוקת במשנה בפרה. לעומת זאת לדעת אב"י, יתכן שלמד שדבריו שנויים במחלוקת מעצם לשון הברייתא "ר' אלעזר אומר", או שהסיק כך מן המשניות בפרה הסותרות את דברי ר"א, כדלהלן. באשר לדעת רבא, שאומר שלדעת רבנן הזאה אינה צריכה שיעור, עיין לעיל מערכה קצ.

הזאת מי חטאת. אדם טהור נוטל אזוב ומטבילו במי החטאת, מי מעיין שבהם מעורב אפר הפרה האדומה, ומזה ממנו על הטמא ביום השלישי וביום השביעי מאז שנטמא. מפסוקי התורה ובמשניות נראה שיש הקפדה רבה על טהרת המים וכל הקשור אליהם: האדם המזה, הכלי, האזוב, והמקום בו המים מונחים. למרות זאת, רבי אלעזר מחדש שמי חטאת שנטמאו מטהרים.

יש מבארים את טעמו של ר"א, שמי חטאת הם אב הטומאה (כלים פ"א מ"א), ובכל זאת גזרה התורה שיטהרו טמא מת, ואם כן, ראוי שיטהרו גם כשנוספה להם טומאה אחרת, "הואיל ואשתרי – אשתרי" (גור אריה יהודה' לר' משה זמבא, קונטרס בעניין המועדים, סי' א).

4. עיין בספרי זוטא שם: "והיתה לעדת בני ישראל למשמרת למי נדה – כשהם שמורים הם מי נדה, וכשאין שמורים אינם מי נדה... כיצד היו משמרים אותה? היו מוסרים אותה לאדם נאמן והוא משמרה, אלא שחזרו לומר הכל נאמנין על טהרת הקדש ועל החטאת", ועיין בראשונים בחולין ט ע"ב.

5. ר' אליעזר שם מטהר, אמנם, אך פירש הרמב"ם שגם הוא מודה לד"ן במקום

טהור", אלא שמכיוון שהכלי טהור – הרי האפר לדעתו במקום טהור.

6. אם כי, מצאנו כיוצא בזה בדעת ר' יאשיה בכלאים, שתנא מאוחר חולק על הלכות רבות במסכת, עיין ברא"ש הל' כלאים ס' ד.

הקידוש (שו"ת בית שערים או"ח סי' שכט). אפשר גם, שרבה, בהוה-אמינא שר"א סובר כר"ע, מפרש שר"ע טימא את הלגין דווקא אם יש בו מים שאינם מקודשים¹⁰.

מכל מקום, אין בתירוץ תוס' כדי ליישב את כל המשניות בפרה עם דעת ר"א, שכן כמה משניות עוסקות בטומאת מים מקודשים, כגון פי"א מ"א: "החטאת אינה נצולה בצמיד פתיל, ומים שאינן מקודשין נצולין בצמיד פתיל", אם כן "החטאת" שברישא היא מים מקודשים. ובפי"ב מ"ו הנ"ל: "המזה באזוב טמא, אם יש בו כביצה – המים פסולים", בוודאי מדובר במים מקודשים, שבהם הוא טובל כעת את האזוב.

ב. שיטת התוספות בחגיגה: רבי אלעזר פוסל מים שנטמאו בטומאת מת

תוספות בחגיגה (כג,א ד"ה מת) ורבנו פרץ (מובא בחק נתן כאן) מיישבים את הגזירה על העברת מי חטאת בנהר לדעת ר"א, שרבי אלעזר הכשיר מי חטאת שנטמאו בשאר הטומאות פרט לטומאת מת, ואילו הגזירה האמורה היא מחשש לטומאת מת. טעם החילוק בין הטומאות, שכיוון שכל מטרת המים היא לטהר מטומאת מת – אין בכוחם לטהר אם הם עצמם טמאים בה (רבנו פרץ שם). יש קושי מסוים בסברה זו: בשלמא אם המים הנטמאים מן המת נעשו אב הטומאה כטמא מת – מובן הדבר שלא יטהרוהו; אבל הרי מים הנטמאים מן המת נעשים ראשון לטומאה גרידא (תוספתא אהלות א,ד; אם כי, כאן בלאו הכי הם אב הטומאה מעצם היותם מי חטאת). וקשה לחלק בין ראשון הבא מחמת מת לראשון הבא מחמת שרץ.

היה מקום לבאר, לדעה זו, שגם "מקום טהור" הוא הטהור מטומאת מת דווקא (ולא כמשנה בפרה פ"מ"ג, הפוסלת קלל המונח על גבי שרץ). אך יש לשאול, הרי ר' עקיבא מטמא גם בקלל שהועבר על גבי שרץ, כמבואר בגמ' (אך בגרסת המשנה שבמשניות לא נאמר "ושרץ בתנור"), וזאת מדין "מקום טהור", ורבה מבאר את ר"א אליביה, שלמד מנידה שהמים שעוברים מעליה כשרים, למרות שעברו ב"מקום טמא"! לפיכך נראה, שלדעה זו דין "מקום טהור" נאמר בכל הטומאות, ולדעת ר"א יש לבארו באופן אחר, ראה להלן.

מבחינת המשניות בפרה הפוסלות מי חטאת שנטמאו, הרי שכמה מהן ניתנות ליישוב על פי חילוק זה: חלקן עוסקות במפורש בטומאת מת (כגון פי"א מ"א, על כך שמי חטאת אינם נצולים בצמיד פתיל) וחלקן ניתן להעמיד כך. ברם, כמה משניות פוסלות מים שנטמאו גם מחמת טומאות

ג. בסוגיה כאן נאמר, לדעת רבה, שר' אלעזר הולך בשיטת ר' עקיבא, שהלגין המונח במקום טמא, או אף עובר מעליו, נטמא. פשטות הדברים שהמים אף נפסלים, וזוהי הנפקא מינה בטומאתם. ממילא, גם ר' אלעזר מודה שהמים נפסלים, וכיצד הדבר מוסבר לשיטתו?

לא מצאנו בראשונים דיון כולל בקשיים אלו, אך בכמה מקומות הקשו המפרשים ממקור אחד הנראה כסותר את דברי רבי אלעזר, ותירצו באופנים שונים, המסייגים את חידושו של ר' אלעזר.

א. שיטת תוספות: רבי אלעזר פוסל מים שנטמאו קודם קידושם

תוס' כאן (ד"ה מי) מקשים על ר' אלעזר מן הגזירה הנ"ל, שאסור להעביר מי חטאת בנהר ובספינה, ומתרצים, שרבי אלעזר מכשיר דווקא מים מקודשים שנטמאו, אך לא כשנטמאו לפני הקידוש, ועל כך נאמרה הגזירה, שלא להעביר בנהר קודם הקידוש.

נראה שתוס' מדמים את השמירה מטומאה לאיסור עשיית מלאכה, הפוסלת את מי החטאת דווקא קודם הקידוש ולא לאחר מכן (הגהות בן אריה כאן). גם מדברי הר"ש משאנץ (פרה יא,א) נראה שמחלק כך בדעת ר' אלעזר, שכן כתב, שגם לדעתו יש נפקא מינה בטומאת מי חטאת אחר קידושם, לעניין שיטמאו מים שאינם מקודשים שיגעו בהם, "דכולהו מודו בהנהו, דאם נטמאו – תו לא חזו" (אלא שהר"ש לא מעמיד כך את איסור ההעברה בנהר)⁷.

האחרונים⁸ תמחו מאד על תירוץ התוס', שכן במשנה בפרה (ט,ו) על גזירה זו נאמר במפורש להיפך: "מי חטאת ואפר חטאת לא יעבירם בנהר ובספינה... עובר הוא הטהור לחטאת ובידיו כלי ריקם הטהור לחטאת, ובמים שאינם מקודשין". אם כן, "מי חטאת" שברישא הם מקודשין, ובהם דווקא נאמרה הגזירה! יש מפרשים כוונת תוס', שאכן המשנה איננה כר"א, אבל הוקשה לתוס', כיצד יתכן שר"א חולק על כל עניינה של גזירה זו? ותירצו, שלדעתו הגזירה נאמרה על מים שאינם מקודשים דווקא (חק נתן; טהרת הקודש). אפשרות נוספת: תוס' מפרשים את המשנה אחרת, שלא ישא "מי חטאת" שאינם מקודשים יחד עם "ואפר חטאת", אבל רשאי לשאת מים בפני עצמם (עולת שלמה); או שפירשו, שהסיפא עוסקת במים שלא נתמלאו לחטאת כלל, והחידוש בכך, שלא גזרו על כל אדם הטהור לחטאת שלא יעבור בנהר אף במים כאלו⁹.

יתכן, שתוס' סוברים ליישב כך גם את דין "מקום טהור": התורה הקפידה על טהרת המקום רק במים ואפר קודם

את הקידוש עצמו בנהר, אבל מותר להעביר מים לפני הקידוש ולאחרי; ואינו מתיישב יפה בלשון המשנה.

10. כך פירש רבנו פרץ, המובא בחק נתן. לפי זה, יתכן שקושיית אביי מהברייתא על ההזאה מוסבת גם על נקודה זו, שכן מוכח ממנה שטומאה פוסלת גם אחר הקידוש, ואם כן ר"א אינו סובר כר"ע.

7. גם מדברי הרמב"ם (פירוש המשנה פרה ז,ז) נראה כחילוק זה בדעת ר"א, על פי גרסתו במשנה שם 'אלעזר', עיין שם.

8. חק נתן ועוד אחרונים כאן; טורי אבן ושיח יצחק חגיגה כג,א.

9. בחסדי דוד בפרה (ט,ט) ביאר אחר למשנה אליבא דתוס': האיסור הוא לעשות

ב"מקום טהור", כפי שביאר שם), אבל לדעתו המים אמנם נטמאים, אך לא נפסלים משום כך. אם כן, ר"א סובר שהתורה הדורשת "מקום טהור" אינה מתכוונת לומר שההנחה במקום טמא פוסלת את המים, אלא מטמאתם בלבד¹³.

מביאורו של רבה לדעת ר"א מוכח כדעת הר"ש, ש"מקום טמא" מטמא ואינו פוסל: רבה מפרש, שראיית ר"א מנדה היא מן המים העוברים מעליה, שהם נטמאים ובכל זאת כשרים, והרי טומאה זו אינה אלא מדין "מקום טהור"¹⁴. לעומת זאת לדעת אביי ורבא, ר"א לומד את דינו ממי החטאת שנטמאו בנגיעה בנדה, ללא קשר לדיון "מקום טהור", ואין ראייה מכאן האם ר"א חולק על עיקר דין "מקום טהור" (כראב"ד), או שמא מודה שמקום טמא מטמא ואף פוסל (כתוס' שאנץ).

אחרות (כגון פי"א מ"ג): "דבלה של תרומה שנפלה למי חטאת... המים טמאין"; שם מ"ו: "כל הטעון ביאת מים... מטמא את מי חטאת".

כלי אבן בעשיית פרה אדומה. כלי אבן אינם מקבלים טומאה, שכן לא נימנו בתורה בין הכלים הנטמאים (ויקרא יא, לב). לפיכך נאמר במשנה (פרה פ"ג מ"א) שהכהן השורף את הפרה האדומה היה שווה שבוע קודם לכן בלשכת בית האבן, "שכל מעשיה בכלי אבנים" (יומא ב ע"א). על חומרא זו וכיוצא בה אומר הרמב"ם (הל' פרה אדומה ב, א): "מעלות יתירות עשו בטהרת פרה אדומה, והרחקות גדולות הרחיקו מטומאת המת בכל מעשיה".

ג. שיטת תוס' שאנץ בעדויות: רבי אלעזר פוסל מים שהונחו במקום טמא

תוס' שאנץ בעדויות (פ"ז מ"ה) כותבים, שר' אלעזר מודה לדברי חכמים (במשנה שם), שקלל של חטאת המונח על גבי שרץ נפסל, ולא הכשיר אלא במקרה שהמים מצויים במקום טהור, דהיינו, שנטמאו במגע מן הצד, ולא מחמת הנחתם על גבי טומאה (או באהל המת, שאף הוא אינו "מקום טהור" לענין זה, כמו שכתוב בספרי בחוקת, שמ"ב במקום טהור" למדו שאין החטאת נצולת בצמיד פתיל)¹¹. כדעה זו כותבים גם במרומי שדה (כאן) ובאור שמח (הל' פרה י, ב).

שיטה זו מחודשת, שכן אם מים טמאים כשרים – מדוע מקום טמא פוסל? יש שביאר, שלדעתם דין "מקום טהור" הוא פסול עצמי, ללא קשר לטהרת המים, וכעין דין היסח הדעת (דבר אברהם ח"ב סי' ז אות יא).

בראב"ד בעדויות שם נראה שחולק על התוס' שאנץ, ולדעתו, לשיטה שמים טמאים כשרים – מותר להניחם במקום טמא¹². כעין זה משמע בר"ש (פרה יא, א), הכותב, שר"א מודה לדין שחטאת אינה ניצלת בצמיד פתיל (שמקורו

הזאה מעל כלי חרס טמא. בתורה נאמר שאפר החטאת צריך להיות מונח ב"מקום טהור". רבי עקיבא במשנה פוסל את הכלי ובו מי החטאת אפילו אם רק הועבר מעל כלי חרס טמא, ורבה למד מכאן שלדעתו כל דבר העובר מעל מקום טמא נחשב כמונח בו, ונמצא שאינו ב"מקום טהור" כנדרש, ולפי זה ביאר גם את ראיית רבי אלעזר מהזאה על נידה. אולם בברייתא נאמר שהכל מודים שההזאה שעברה מעל כלי חרס טמא אינה נפסלת, ומכאן מוכיח אביי שדעת רבי עקיבא בכלי היא חומרא מדרבנן, מחשש שיניחנו. מדעת רבה משתמע שגם רבי אלעזר, המכשיר מי חטאת שנטמאו, מודה לדין "מקום טהור", לפחות במובן זה שהמים נטמאים בהיותם במקום טמא.

ד. ביאורים נוספים באחרונים

בעולת שלמה כתב, שרבי אלעזר מכשיר דווקא מי חטאת שנטמאו לאחר שיצאה הזאה מידו, אך לא כשנטמאו קודם ההזאה (וכן משמע במרומי שדה). תירוץ זה מיישב היטב

(על כל פנים אחר הקידוש), מכל מקום העוסק בחטאת, בכל שלב שהוא, חייב להיות "איש טהור", ואם לא כן – הזאתו פסולה. אפשר שהמקור לכך הוא לשון התורה, שהזכירה "מקום טהור" באיסוף האפר, לפני הקידוש, ואילו "איש טהור" הוזכר בין באיסוף ובין בהזאה.

11. לכאורה, בכל מקרה שבו מי החטאת נטמאו הרי הם מטמאים מדרבנן את הכלי שבו הם נתונים, כדון משקה טמא המטמא כלים, ואם כן, הרי כעת הם מונחים בכלי טמא, ואין זה "מקום טהור" אך מצאנו מחלוקת תנאים בשאלה, האם טומאה דרבנן נחשבת "מקום טמא" (פרה פ"י מ"ג), ואפשר שר"א סובר כר' יוסי שם, המטהר.

12. צריך ביאור, כיצד יוסבר הפסוק לפי זה? ושמה לדעתו ההנחה במקום טהור נאמרה רק באפר, או רק כדון לכתחילה.

13. הר"ש כותב, שהנפקא מינה בטומאת המים היא במקרה שהמים שנטמאו נגעו באדם הטהור לחטאת, או במים שאינם מקודשים, שטומאתם פוסלתם (כדעת תוס' כאן, כאמור). מדבריו עולה, שאף על פי ש"מקום טהור" אינו תנאי לכשרות ההזאה

לומר, שדעת ר"א היא הוראת שעה לדורו. לדעתו, ההקפדה על טהרת המים היא חומרא מדרבנן, וראוי היה לקיימה אילו הדבר היה אפשרי, אך לדעתו, בזמנו יש להעמיד את ההלכה על עיקר דין תורה. ר"א חי עשרות שנים לאחר החורבן, ומסתבר שבתקופה זו החל מאגר האפר והמים הטהורים להתדלדל, בהעדר אפשרות לעשיית פרה אדומה חדשה, ונוצר קושי חמור באפשרות להיטהר¹⁵. גם לאחר החורבן יש מצוה מדאורייתא להיטהר, כדי לקיים הפרשת תרומה וחלה ונתינתם לכהן כהלכתן האמורה בתורה (אין זו חובה אישית להיות טהור, אלא שעל כל פנים אחד מבני הבית, העוסק בלישה, יהיה טהור). מסתבר, שהחומרות הרבות בהלכות טהרת האפר והמים (כגון, שאדם שלא נטהר לשם פרה אדומה מטמא את האפר והמים בהיסט, עיין פרה פ"י מ"א) תרמו גם הן להתמעטות האפר והמים הנותרים. במצב זה, סבר ר"א שאמנם לכתחילה יש להקפיד על כל החומרות המופיעות במסכת פרה, אך בדיעבד יש להכשיר את המים והאפר כדין תורה, כדי לנצל ככל האפשר את האפר הנותר²⁰. מצאנו כיוצא בזאת גם בנושאים אחרים בענייני טהרה, עיין עבודה זרה נה-ב, נו, א על האיסור לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל, ונדה כט, ב על מצות טבילה בזמנה (ועיין שערי היכל למסכת יומא, מערכה קצא הערה 6).

פסק ההלכה

הרמב"ם בהל' פרה אדומה לא כתב במפורש האם מי חטאת שנטמא כשרים להזיה (עמד על כך הצ"ח בפסחים סט, א), אך מכמה וכמה הלכות משתמע בבירור שלדעתו אינם מטהרים: בפ"ג ה"ג: "המקדש מי חטאת לא ינעול את הסנדל, שמא יפלו משקין... ויתטמא זה המקדש... ונמצאו מי חטאת טמאים" (ולא ביאר מה בכך; והר"ש כתב אליבא דר"א שהבעיה בטומאת המים היא שיגרמו לטומאת האדם, ואילו הרמב"ם כתב כאן להיפך, שהבעיה בטומאת האדם היא שתגרום לטומאת המים). ובהל' ה: "כל הטעון טבילה... מטמא את מי חטאת ואת אפר חטאת... וטמא שנגע במקצת אפר חטאת – פסל את כולו", ומשמע שאף הטומאה שברישא פוסלת. ושם ה"ב: "עם הארץ... שהיו מי חטאת אצלו ואמר טהורין הן – נאמן", ומשמע שרק משום כך ניתן להשתמש בהם. ובפ"ד הל' ג-ד: "כלי שיש בו אפר או מים מקודשין ומוקף בצמיד פתיל... הרי האפר והמים טמאים...".

שמסקים מקבלים טומאה, ואין דבריו מוכרחים.

19. על השארות אפר פרה במשך דורות אחרי החורבן עיין ספר התרומה, ריש הל' א"י, ושו"ת הר"ד סי' כה. אין זה סותר להנחה שהאפר הצטמצם והלך, ובהדרגה רק יחידים נהגו בטהרה, עיין בדוגמאות שם.

20. בפשטות, גם האפר אינו מקבל טומאה מדאורייתא, שכן אינו אוכל, אך נחלקו הראשונים האם הוא מקבל טומאה משום שחיבת הקודש מכשרתו: עיין תוס' פסחים יט, ב ד"ה אלמא ויומא מחב ד"ה מדפסיל, שמטהרים, משום שהוא חולין, לעומת הרשב"א (בשו"ת, ח"א סי' לב), שמטמא, ועיין שו"ת בית שערים או"ח סי' שכט. ועיקר דין חיבת הקודש, האם גורם טומאה מדאורייתא, שנוי במחלוקת, ראה לעיל מערכה קז.

את דברי ר"א עם כל המקורות הנ"ל, ונראה שהראשונים נמנעו מלפרש כך, משום שחילוק זה אינו מובן מצד הסברה¹⁵.

החזון איש (פרה סי' יד סק"י) מפרש את דעת ר"א באופן אחר, שמבחינה מעשית קרוב לזה של העולת שלמה: הר"ש (פרה יב, ו) כותב, שאזוב טמא פסול אפילו אם אינו מטמא את המים (שאינן בו כביצה). על פי הפסוק: "והזה הטהור", בין המזה ובין האזוב. החזון"א מוסיף, שלפי זה גם הכלי צריך להיות טהור, שהרי אף הוא חלק ממערכת ההזאה, ולדעתו, אפילו ר"א מודה בכך¹⁶. ממילא, מכיוון שמי חטאת שנטמאו מטמאים את הכלי מדרבנן (ככל משקה טמא המטמא כלים), הרי שר"א הכשיר מי חטאת שנטמאו רק מדאורייתא, ומודה שפסולים מדרבנן; או שר"א מדבר רק על מי חטאת המצויים בכלים שאינם מקבלים טומאה. ויש להוסיף לדבריו, שר"א יכשיר גם במי חטאת שנטמאו לאחר שיצאו מהכלי, דהיינו בשעת ההזאה. ביאור זה, הגם שמבחינה עקרונית הוא שונה בתכלית מזה של בעל עולת שלמה, הרי שמבחינה מעשית הוא מצמצם מאד את היקפו, בדומה לדעתו¹⁷.

במקום אחר (סי' ה סק"א) כותב החזון"א ביאור נוסף: כוונת ר"א להכשיר את המים מדאורייתא, אבל מדרבנן מודה שטמאים (וממילא נפסלו גם מדאורייתא, מחמת שהסיח דעתו מהם), ובכך מתאימים דבריו לכל המשניות.

ה. ביאור חדש לשיטת רבי אלעזר: הקלה בדיני דרבנן לצורך שעה

יש מקום להסביר את שיטת ר"א באופן מחדש: ר"א עצמו בפסחים (טז, א) קובע: "אין טומאה למשקין כל עיקר", מדאורייתא. לדעת רב שם, כוונתו שהמשקים אינם מקבלים טומאה כלל, והפסוק (ויקרא יא, לד): "וכל משקה אשר ישתה בכל כלי יטמא" עוסק בהכשר. לדעת שמואל, כוונתו שהמשקים מקבלים טומאה מדאורייתא, אך אינם מטמאים. על פי דעת רב, מסתבר ששני החידושים הגדולים של ר"א תלויים זה בזה: מכיוון שמדאורייתא משקים אינם נטמאים, נמצא שמי חטאת אינם ראויים להיטמא כלל, וגם אם נגעה בהם טומאה – כשרים הם מדאורייתא. הראיה מנדה היא ביסוס נוסף לעניין, שמכך שמזים עליה והיא טהורה מוכח שהמים אינם מקבלים טומאה מדאורייתא¹⁸.

כיצד מוסבר הפער בין דברי ר"א לבין המשניות? יתכן

15. ראה בהערה הקודמת חילוק כעין זה לעניין "מקום טהור", אך חילוק זה אינו מתיישב לעניין עצם טהרת המים, אלא רק לעניין שמירתם מטומאה, וכפי שביאר בדבר אברהם שם.

16. חיזוק לדבריו מדברי ר"א עצמו בשם ר' טרפון בתוספתא בפרה יא, ה, עיין שם.

17. גם סברת החזון"א אינה ברורה: בשלמא לעניין "מקום טהור" ו"איש טהור", המפורשים בתורה, יש לומר שר"א על כרחו יודה בכך, ויאמר שזוהי גזירת הכתוב, אע"פ שהמים עצמם כשרים גם בטומאה. אבל לא מסתבר כלל להרחיב את "והזה הטהור" גם לאזוב ולכלי, ולא לכלול בכך את העיקר, המים עצמם!

18. אמנם בקרן אורה כאן (בדף צב) לומד מכאן דווקא כדעת שמואל, שר"א מודה

(בהגותו לרמב"ן שם), שכוונתם שמי חטאת שנטמא מטהרים, כדברי ר"א; ומשתמע שלדעתם הלכה כדבריו (וכן משמע בשטמ"ק לעיל עט,א אות א). ברם, עיין במאירי שם, שנראה מדבריו (כפי שהעיר המהדיר, הר"א סופר), שראשונים אלו למדו זאת מהמשנה בפרה (פ"י מ"ג): "קלל של חטאת שנגע בשרץ – טהור", והמאירי דחה דברי הרמב"ן, על פי פירוש הרמב"ם והר"ש בפרה שם, שמדובר בקלל של חרס או אבן, שאינו נטמא, על כל פנים מגבו.

סיכום

רבי אלעזר מחדש, שמי חטאת שנטמא – כשרים לטהר. זאת, בניגוד למשתמע מהכתובים, ובניגוד להלכות רבות במסכת פרה. ראשונים ואחרונים כתבו כמה סייגים לדבריו, כדי להתאימם למקורות אחרים: ר"א מודה במים שנטמאו קודם הקידוש (תוס' ור"ש); או שנטמאו ממת (תוס' בחגיגה); או שהונחו במקום טמא (תוס' שאנץ בעדויות); או שהכשיר רק מים שנטמאו בשעת ההזאה (עולת שלמה); או שמודה שמדרבנן פסולים (חזו"א). יתכן לומר, שר"א סבר שיש להעמיד את ההלכה על דין תורה שמשקים אינם מקבלים טומאה כלל, אולי כהוראת שעה, עקב מחסור באפר הפרה בזמנו.

להלכה הרמב"ם פוסק כדעת חכמים, שמי חטאת שנטמאו פסולים, וזוהי הדעה המקובלת באחרונים.

אבל מים שאינן מקודשין... ניצל... אבל אם נטמאו הבעלים – נפסלו המים בכל מקום שהן, ומשמע שכך גם ברישא, והחידוש בסיפא הוא שאף על פי שרק הבעלים נטמאו, ולא המים, הרי הם פסולים. כך גם עולה ממה שפסק (פ"י ה"א), שהזאה מטהרת בכל שהוא, והרי לדברי רבא, שהוא מסקנת הסוגיה, זהו שורש מחלוקת ר"א וחכמים.

יותר מפורש הדבר בפירושו למשנה בכמה מקומות (פרה זי; ח,א; יא,ז), ואף נראה מדבריו, שלשון המשנה "מים פסולים" היא ביטוי קל יחסית לביטוי "מים טמאים", ובכל מקום שהמים פסולים מחמת טומאה – נקטה המשנה "טמאים" כדי לבטא את הדבר ביתר חומרה (ראה לשונו שם ט,ח ויב,ז). נראה, אם כן, שהרמב"ם בהל' פרה אדומה לא טרח לכתוב במפורש שמי חטאת שנטמאו פסולים, מרוב פשטות הדבר לדעתו.

כדעה זו נראה גם בתוס' בפסחים (ט,א ד"ה שמא, עיין שם בצ"ח), וכן מהראב"ד בעדויות (פ"ז מ"ה, המעמיד את המשנה שם שלא כר"א, והרי הלכה כעדויות אלו, עיין ברכות כז,א ומקבילות); וכן כתבו כמה אחרונים²¹.

כמה ראשונים בנדה מט,א (רמב"ן רשב"א וריטב"א) כותבים דבר תמוה: "משנתנו אפר לתוך המים – שוב אינה מקבלת טומאה, כדאמרין בעלמא מי חטאת שנגע בהם שרץ – טהורין". הדברים מפליאים, היכן נאמר דבר זה שנגיעת שרץ אינה מטמאת? ופירש הגרא"ז מלצר

מערכה רמ. כיבוס דם חטאת פסולה (צג,א)

מחלוקת התנאים וביאור

בגמ' (צג,א) מובאת ברייתא ובה מחלוקת בדין האמור במשנתנו: דעת רבי (עקיבא) [יעקב] שחטאת שהיתה לה שעת הכושר ואחר כך נפסלה – דמה טעון כיבוס, ואילו רבי שמעון אינו מחלק בכך, ומשנתנו כמותו. הגמ' מסבירה שמחלוקתם נעוצה בדרשת הפסוקים. לשון התורה: "ואשר יזה מדמה" (ויקרא ו,כ) מובנו שדווקא דמה של זו הכשרה טעון כיבוס². נוסף על כך נאמר בהמשך הפרשה (פס' כב): "כל זכר בכהנים יאכל אותה", ורבי שמעון מדייק מכאן

(חסדי דוד לתוספתא להלן).

2. רש"י במשנה (ד"ה פסולה) מביא מקור אחר לדין זה: "אשר יזה – בראוי להזאה הכתוב מדבר", ותמוה שלא הביא את הדרשה שבגמ', ופירש בעל 'לשם זבח' שכוונת רש"י להוכיח שהפסוק עוסק בכשרה, וממילא ההדגשה "דמה" ממעטת פסולה. אכן, שכן "מדמה" נדרש שם למעט דברים אחרים (דם שאר קדשי קדשים וכן רוטב החטאת). בעזרת כהנים שם פירש את הספרא בדרך הגמ', ולדעתו אין ללמוד מ"אשר יזה" למעט פסולה, שכן גם דם הפסולה יכול שיתחייב בהזאה, אם הועלה למזבח (ועיין בגר"ז כאן, המבאר שגם חטאת פסולה שהועלתה למזבח אין דמה טעון כיבוס).

במשנה (צב,א) נאמר: "חטאת פסולה אין דמה טעון כיבוס, בין שהיתה לה שעת הכושר ובין שלא היתה לה שעת הכושר", כלומר, בין שהיתה ראויה לזריקה (רש"י, ועיין להלן: גדר שעת הכושר), דהיינו שנשחטה כהלכה ודמה נתקבל כדינו ואחר כך נפסלה, בין שנפסלה עוד בטרם התקבל דמה כדין, ולא היה דמה ראוי לזריקה כלל. בגמ' מבואר שדין חטאת שהיתה לה שעת הכושר ונפסלה שנוי במחלוקת, ויש לברר את טעמי החולקים ופסק ההלכה. כמו כן, יש לדון בגדר 'שעת הכושר', ומה הדין כאשר החטאת נפסלה לאחר שהדם כבר ניתז על הבגד.

21. כס"מ הל' מעשה הקרבנות ח,ט והל' פרה אדומה יב,א; חיבת הקדש כאן; אחרונים בסוגיית ניתז על בגד טמא, עיין במערכה הקודמת; אך עיין ברדב"ז בהל' מעה"ק שם, שנראה שמפרש שהרמב"ם פוסק כר"א.

1. כך הגיה השטמ"ק, וכן הוא בתוספתא וברוב הנוסחאות בתורת כהנים, ראה להלן. זו גם גרסת תוס' פב,א ד"ה מכדי, שהעלו אפשרות שר' עקיבא סובר כר' שמעון שקדשים קלים אינם טעונים מריקה ושטיפה, ועל פי הגמ' הדבר תלוי בדין כיבוס בחטאת פסולה, כפי שיבואר (חק נתן). מסתבר גם שר"ש יחלוק על ר' יעקב ולא על ר"ע רבו, וגם במחלוקת הנוספות ביניהם בעניין זה, ראה לקמן, הנוסח "ר' יעקב". לנוסח זה מובן גם יותר פסק ההלכה כר"ש, "שהוא מאריה דש"ס טפ"י מר' יעקב